

Ўзбекистон Республикасида бюджетдан молиялаштириш амалиётини ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида маданият тараққиётининг молиявий муаммолари

Жамшид Нортажиевич Косимов
Акбар Акмирзаевич Шернаев
Тошкент молия институти

Аннотация: Ўзбекистонда маданият ва санъат соҳасини молиявий бошқарувни тубдан ислоҳ этиш йўлида, соҳанинг барча бўғинларида моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, замонавий техника жиҳозлари билан таъминлаш, уни молиялаштириш механизмини такомиллаштиришда янги йўллари ишлаб чиқиш зарурдир.

Калит сўзлар: бадиий ижод, театр, мусиқа, хореография, эстрада, цирк ва халқ амалий санъатини янада ривожлантириш, халқ тарихи ва асарлар яратишда ижодий жамоаларга, ижодкор ёш кадрларни рағбатлантириш

Financial problems of cultural development at the current stage of reforming the practice of budget financing in the Republic of Uzbekistan

Jamshid Nortojievich Kosimov
Akbar Akmirzaevich Shernaev
Tashkent Financial Institute

Abstract: In order to fundamentally reform the financial management of culture and art in Uzbekistan, it is necessary to strengthen the material and technical base at all levels of the sector, provide it with modern technical equipment, and develop new ways to improve its financing mechanism.

Keywords: further development of artistic creativity, theater, music, choreography, variety, circus and folk art, encouraging creative teams and creative young people in the creation of folk history and works

Ижтимоий соҳа ташкилотлари ҳозирги замон тараққиётининг ҳолати, маданият соҳасига молиявий ресурсларни жалб этиш хусусиятлари, шу соҳаларни молиялаштириш услублари ва шакллари, маданият соҳа

ташкilotларининг молиявий фаолияти билан боғлиқ муаммоларни янада чуқурроқ ўрганиш зарурияти сақланиб қолмоқда.

Макроиқтисодий ривожланишнинг қонуниятларидан бири - иқтисодиёт тараққиёти давомида ялпи ишлаб чиқариш ва банд аҳоли миқдорида хизмат кўрсатиш соҳаси салмоғининг ортиб боришидир. Ҳозир жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида бу тенденция янада ривожланиш кўринишига кирди. Аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодиётнинг катта бир бўлаги ҳисобланади, жамият ва унинг аъзоларига номоддий хусусиятдаги хизмат кўрсатиш вазифасини амалга ошириш билан шуғулланади. Улар бир қанча шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларни қондиришга хизмат қилади. Биз ижтимоий иқтисодий эҳтиёжлар деганда, “кишиларнинг яшаши, меҳнат қилиши ва маълум иқтисодий мавқега эга бўлиши учун истеъмол этилиши зарур маҳсулот ва хизматлар мажмуи”¹ни тушунамиз. Эҳтиёждаги таркибий ўзгаришларига хос қонуният бу саноат маҳсулотларига, фан-техника ривожини яратган янги маҳсулотларга ва ниҳоят, турли хизматларга бўлган эҳтиёжнинг жадал ўсишидир.

Маданият соҳаларда олиб борилаётган иқтисодий ўзгаришлар, бу соҳаларни молиявий таъминлашни такомиллаштириш муваффақияти кўп жиҳатидан ижтимоий кафолатлар қандай ҳал этилишига боғлиқ бўлади. Чунончи, маданият соҳаларнинг умумжамоатчилик мақоми унинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ва ижтимоий такрор ишлаб чиқариш тизимидаги роли билан боғлиқ ҳолда қайта кўриб чиқилади, бу соҳалар ходимлари меҳнати хусусиятининг иқтисодий баҳоланишини белгилаб олинади. Маданият муассасалар фаолиятининг натижаларини баҳолашга янгича ёндошувлар ишлаб чиқилади. Маданият ташкilotлари мулкдор ёки у вакил қилган шахс томонидан ёхуд ваколатли органнинг фармойиши асосида ташкил этилади² Олдинга қўйилган вазифанинг ҳал этилишигина ижтимоий муаммоларни ҳал этиш, молиявий таъминлаш манбаларини белгилаб олиш, шунингдек, маданият соҳаларга давлат томонидан ажратилаётган молиявий захиралар миқдорини илмий асослаб бериш имконини яратади.

Иқтисодий фанда ва амалиётда маданият соҳаси моҳиятига нисбатан турлича қарашлар мавжуд. Шу сабабли бу воситалар турли давлатларда ўзига хос тарзда турли шаклда фойдаланилади. Маълумки, иқтисодиётни ривожланган мамлакатларда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг кенгайтирилган тушунчаси амал қилади. Бунда моддий ишлаб чиқариш соҳаларидан ташқари, аҳолига хизматлар кўрсатувчи соҳалар ҳам киради. Шу сабабли бозор иқтисоди мамлакатларида яратилган ижтимоий маҳсулот таркибига товарлар ҳам, хизматлар ҳам киради.

¹Ўлмасов А.А., Шарифхўжаев М. “Иқтисодиёт назарияси”. Меҳнат нашриёти, Тошкент, 1995 йил, 18-бет.

² Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2021 йил 20 январдаги ЎРҚ-668-сон.

Миллий даромадда эса товарларни сотишдан, хизмат кўрсатишдан олинган даромадлар ҳисобга олинади.

Маданият соҳаларга йўналтирилаётган молиявий маблағлар миқдори оддий такрор ишлаб чиқаришнинг муҳим омили сифатида ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш билан боғлиқ харажатлар қопланишини таъминлаши зарур. Мутахасислар ҳисобига кўра, ишлаб чиқариш кучларини тиклаб турилишини таъминлаш учун биргина соғлиқни сақлаш мақсадларига ҳозирги шароитда ялпи ички маҳсулотнинг камида 6 % ни ажратиб туриш талаб этилади.

Хориж олимларининг фикрига қараганда, “инсон капитали”га инвестиция нафақат зарурий омил ҳисобланади, балки инвестициянинг ушбу тури ўта юқори даражадаги даромадга ва иқтисодий ўсишга таъсир этувчи кенг имкониятга ҳам эгадир. Америкалик мутахасисларнинг ҳисобига қараганда, инсоннинг 15 ёшгача вафот этиши жамият учун бутун зарардир, 40 ёшгача яшаган инсон жамиятга фойда келтира бошлайди, 65 ёшгача яшаган киши (агар меҳнат қобилиятини сақлаб қолса) икки баравар фойда келтиради³.

Шундай қилиб, маданият харажатларини молиялаштиришни тежаб қолиш жамиятга келгусида катта зарардирки, бу ялпи ички маҳсулот ва миллий даромад камайишига олиб келади. Инсон капиталига инвестиция муаммоси нафақат умумиқтисодий самарадорлик нуқтаи-назаридан долзарб бўлибгина қолмасдан, балки маданият соҳаларга молиявий қўйилмаларнинг сезиларли даражада ўсиши иқтисодий ислохотларнинг ижтимоий йўналтирилганлигидан далолат беради ва натижада, иқтисодий ўсишнинг сифатини ҳам белгилаб туради.

Ҳозирги шароитда иқтисодий ривожланишнинг натижаларини қайта баҳолашни амалга ошириш муҳимдир. Иқтисодий ривожланиш сифатини белгилашнинг муҳим мезонларидан бири сифатида аҳоли турмуш тарзи ва маданият тараққиёти майдонга чиқиши керак. Бундан ташқари, маданият тараққиётига бўлган эҳтиёжни алоҳида бир шахс муносабати билан эмас, бутун жамият нуқтаи-назаридан қараб чиқиш зарур.

Иқтисодий натижани баҳолашга мана шундай ёндошув, иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини таъминлаш зарурияти ва жамият ижтимоий фаровонлиги ўртасидаги ўзаро қарама-қаршиликни енгиб ўтиш, бинобарин, иқтисодий ресурслардан фойдаланишда аҳолига хизмат кўрсатиш соҳа ҳиссасини ҳаққонийроқ белгилаш имконини беради. Аҳолига хизмат кўрсатиш соҳаси таркибига уй-жой, коммунал хизмат, аҳолига хизмат кўрсатувчи алоқа, соғлиқни сақлаш, маориф, жисмоний тарбия, ижтимоий таъминот, маданият, фан ва бошқалар киради. Моддий ишлаб чиқаришсиз ривожланган тиббий хизматни, халқ таълимини ва маданият ни тасаввур этиш қийин бўлганидек, аҳолига хизмат

³ Winslow C. The cost of sickness and the price of health. – WHO.1990.

кўрсатиш соҳасини ривожлантириш негизи моддий ишлаб чиқариш тармоқларида жойлашган.

Давлат бир қатор ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазифаларни бажариши учун унинг ихтиёрида пул маблағлари бўлиши шарт ва бунга давлат молияси орқали эришилади. Шунинг учун ҳам молиянинг ривожланиши давлатнинг ривожланиши ва унинг заҳираларга бўлган эҳтиёжи билан бевосита боғлиқдир. Умумжамиат эҳтиёжлари давлат йўли билан қондирилади ва мазкур эҳтиёжларнинг қондирилиши давлатнинг молиявий фаолияти билан боғлиқ.

Давлатнинг молиявий фаолияти - давлат зиммасидаги функцияларни бажарилишини таъминлаш учун пул маблағларини тўплаш, тақсимлаш, қайта тақсимлаш соҳасидаги тадбирлардан иборат. Молиявий фаолият миллий даромадни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш йўли билан шахсий эҳтиёжларнигина эмас, шу билан бирга ижтимоий эҳтиёжларни ҳам қондириш зарурлиги юзасидан объектив жараён дир. Ишлаб чиқариш жараёнида корхона, ташкилот ва фуқароларда муайян пул жамғармалари вужудга келади ва молиявий фаолият натижасида ушбу жамғармаларнинг муайян қисми ижтимоий эҳтиёжларни қондириш учун умумдавлат жамғармаларига жалб этилади.

Давлат молияси таркиби давлат бюджети, бюджетидан ташқари пул фондлари, давлат кредити, давлат корхоналари молиясидан ташкил топади. Бюджетнинг даромад тушумларини солиқлар ва солиққа кирмайдиган тўловлар ёрдамида сафарбар қилишга эҳтиёж туғилди, давлатнинг корхоналар, ташкилотлар, аҳоли билан бюджетни шакллантириш пайтидаги ўзаро муносабатлари иқтисодий қонунлар асосида изга солина бошлади. Солиқлар давлат ва иқтисодиёт ўртасидаги молиявий муносабатларни хусусиятлайди, солиқларнинг иқтисодиётда тутган ўрнини кўрсатувчи асосий белгилардан бири - уларнинг давлат бюджети даромадларининг асосий манбаини ташкил этишиир. Ҳозирги кунда маданият соҳанинг ривожланиш даражаси иқтисодиётнинг энг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади.

Молия вазирлиги 2019 йил 27 ноябрда Маданият вазирлиги тизимидаги муассасаларда бюджет қонунчилигига риоя қилиниши юзасидан ўтказилган камерал назорат натижалари тўғрисида маълумот берди.

Қайд этилишича, ўтказилган камерал назоратда 516 та маданият соҳасидаги муассасалар қамраб олиниб, шундан 388 та (75 фоиз) муассасаларда бюджет маблағларини амалдаги меъёрий хужжатларга зид равишда сарфлаш ҳолатлари кузатилмади. Қолган 128 та (25 фоиз) муассасаларда меъёрдан ортиқча штат бирликларини сақлаш ҳамда иш ҳақи, устама, мукофот ва моддий ёрдам пуллари, компенсация ва туғиш нафақаси тўловлари ортиқча тўлаш каби шубҳали харажатлар аниқланган.

Ушбу аниқланган ҳолатлар юзасидан 128 та муассасада бирламчи ҳужжатлар асосида ўтказилган назорат тадбирларида 112 та муассасаларда шубҳали харажатларнинг 5,4 млрд. сўми бюджет қонунчилиги талабларига зид равишда сарфланганлиги тасдиқланди, шундан бюджет қонунбузилиш ҳолатларига унча кўп бўлмаган миқдорда йўл қўйилган муассасалар 86 тани, кўп миқдорда йўл қўйилган муассасалар 26 тани ташкил этади. Қолган 16 та муассасада кузатилган шубҳали харажатлар ўз тасдиғини топмади.

Вазирлик тизимидаги бюджет қонунбузилиш ҳолатларига унча кўп бўлмаган миқдорда йўл қўйилган 86 та муассасада жами 1,5 млрд сўмлик молиявий хато ва камчиликлар аниқланган.

Бюджет қонунбузилиш ҳолатларига кўп миқдорда йўл қўйилган 26 та муассасада жами 3,9 млрд сўмлик молиявий хато ва камчиликлар аниқланган.

Назорат тадбирлари давомида кўрилган чора-тадбирлар ва кўрсатилган амалий ёрдамлар натижасида асоссиз сарфланган маблағлардан 875 млн. сўми бюджетга тикланиши таъминланиб, 356 млн. сўмлик асоссиз харажатларнинг олди олинди. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда айтиш лозимки, мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиёти омиллари қаторида маданият тараққиётини эътибордан четда қолдириш кучли йўқотишларга олиб келади. Моддий ишлаб чиқариш натижаларини баҳолаш тизимини маданият тараққиёти, ижтимоий кафолатлар бажарилиши натижалари баҳоси билан тўлдириб бориш керак.

Миллий даромад ва ялпи ички маҳсулот ҳисоб-китобларида маданият моддий харажатларини эмас, балки ушбу соҳа фаолияти натижаларини маълум бир хизмат сифатида ҳисобга олиш зарур. Буни шундай изоҳлаш мумкинки, амалда аҳоли ушбу харажатларни бевосита истемол қилмайди, балки бу соҳаларнинг аниқ бир хизматларидан фойдаланади.

Маданият соҳалар харажатларининг назарий асосларини ўрганиб чиққан ҳолда, уларнинг тараққиётидаги молиявий муаммоларни ишнинг навбатдаги парагрифида кўриб чиқамиз, чунки назарий жиҳатидан тўғри асосланмаган шароитда ўзига хос молиявий муаммолар вужудга келади.

Бу иқтисод қилинган маблағлар кўпайиши, ижтимоий соҳа харажатларининг қисқариши деган фикрга келиш керак эмас. Иқтисод қилинган маблағлар шу бюджет ташкилотларига малакали мутахассисларни иш шароитини яхшилашга йўналтирилади, бу эса аҳолига кўрсатилаётган таълим хизматларининг сифатини ошириш имкони беради. Бизнинг фикримизча, ижтимоий соҳа муассасаларининг сони, улардаги ходимлар сони давлат томонидан қаттиқ тартиблаштириш лозим. Республикадаги молия ходимларининг бюджет маблағларидан самарали фойдаланишнинг бўйича ўтказилаётган чора-тадбирларнинг бир қисми ижтимоий соҳа харажатларининг миқдорини ходимларнинг сонига мувофиқлаштириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Shernaev, A. A. Principles and methods of organization of the internal tax control system in joint stock company. *International Journal of Economics, Business and Management Studies-ISSN, 2347-4378*.
2. Shernaev, A. A. (2021). Strategik rivojlanish sharoitida mahalliy byudjetlar daromadlarini takomillashtirish yo'nalishlari. *Студенческий вестник, (20-14), 74-76*.
3. Шернаев, А. А. (2020). Совершенствование налогового планирования в акционерных обществах-как механизм повышения эффективности финансового менеджмента. *Экономика и общество, (4), 20-28*.
4. Shernaev, A. A. (2021). Sog 'liqni saqlash tizimini moliyalashtirishda mahalliy byudjetlarning rolini oshirish masalalari. *Интернаука, (20-7), 58-60*.
5. Шернаев, А. А. (2020). Налоговое планирование в системе обеспечения финансовой безопасности в акционерных обществах. *Интернаука, (12-2), 43-45*.
6. Jumanazarova, Z. J., & Shernayev, A. A. (2020). Budjetdan tashqari jamg 'armalar moliyaviy resurslarini shakllantirish va taqsimlash amaliyotini takomillashtirish yo 'nalishlari. *Студенческий вестник, (1-6), 87-89*.
7. Shernaev, A. A. (2020). On the issue of the efficiency of taxation of joint stock companies. *Экономика и бизнес: теория и практика, (9-2), 149-152*.
8. Шернаев, А. А. (2020). Совершенствование налогового планирования в акционерных обществах-как механизм повышения эффективности финансового менеджмента. *Экономика и общество, (4), 20-28*.
9. Xamdamova, R. R. Q., & Shernayev, A. A. (2022). Xalqaro moliya bozoridagi operatsiyalarning rivojlanish istiqbollari. *Science and Education, 3(1), 1111-1116*.
10. Nurulloev, J. A. O. G. L., & Shernayev, A. A. (2022). Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi shakllanishining joriy holati tahlili va undagi iqtisodiy-moliyaviy munosabatlar. *Science and Education, 3(2), 1495-1501*.
11. Nomozov, B. R. O. G. L., & Shernayev, A. A. (2022). Ta'lim sohasi xarajatlarini rejalashtirish va moliyalashtirish masalalari. *Science and Education, 3(2), 1489-1494*.
12. Шернаев, А. А. (2021). АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА СОЛИҚЛАРНИ РЕЖАЛАШТИРИШ: ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УСЛУБИЁТИ МАСАЛАЛАРИ. *Science and Education, 2(3), 454-469*.
13. Jovmirov, A. R. O. G. L., & Shernayev, A. A. (2022). Jahon savdosini moliyalashtirishning zamonaviy yo'llari. *Science and Education, 3(3), 1119-1127*.
14. Naimov, S. O. O. G. L., & Shernayev, A. A. (2022). Xalqaro valyuta bozori va O'zbekistonda valyuta operatsiyalarini rivojlantirishning istiqbolli yo 'nalishlari. *Science and Education, 3(1), 1099-1103*.

15. Amirqulov, B. R. O. G. L., & Shernayev, A. A. (2022). Davlat maqsadli fondlari moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish yoʻnalishlari. *Science and Education*, 3(1), 1048-1053.

16. Jumaniyozov, I. T. (2021). The Progressive Foreign Experiments in the Activity of Sovereign Wealth Funds. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 109-116.

17. Jumaniyozov, I. (2018). Impact of Development Finance Institutions on Economic Growth: Implications for Reconstruction and Development Fund of Uzbekistan. *International Journal of Management Science and Business Administration*, 4(2), 84-88.

18. Jumaniyozov, I. (2020). ISSUES OF ENSURING THE TRANSPARENCY OF SOVEREIGN WEALTH FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(5), 1.

19. Jumaniyozov, I. (2020). FOREIGN EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF SOVEREIGN FUNDS. *International Finance and Accounting*, 2020(2), 1.

20. Jumaniyozov, I. T. (2021). Transparency Is A Key Indicator Of The Activity Of Sovereign Wealth Funds. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 3(05), 30-37.

21. Жуманиязов, И. Т. (2016). Основные задачи Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Наука, образование и культура*, (7 (10)), 27-28.

22. Жуманиязов, И. Т. (2016). Направления использования средств Фонда реконструкции и развития Республики Узбекистан. *Economics*, (7 (16)), 28-29.

23. Jumaniyozov, I. T. (2022). O'zbekistonda davlat moliya tizimidagi islohotlar va rivojlantirish istiqbollari. *Science and Education*, 3(5), 1637-1645.

24. Inomjon Turaevich Jumaniyozov, & Bexruz Hazratov (2022). Foreign experience in the development of special economic zones in Uzbekistan. *Science and Education*, 3 (5), 1628-1636.

25. Jumaniyozov Inomjon Turaevich, & Juraev Maqsud Annaqulovich (2022). Korxonalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish va risklarni baholash usullari. *Science and Education*, 3 (5), 1646-1654.

26. Jumaniyozov, I. T. (2019). The impact of Uzbekistan Reconstruction and development fund's expenditure on GDP growth. *Science, research, development № 16. Monografiya pokonferencyjna*.

27. Jumaniyozov, I., & Xaydarov, A. (2023). The importance of social insurance in social protection. *Science and Education*, 4(1), 1033–1043. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/4941>

28. Inomjon, J. (2023). GENDER BYUDJETLASHTIRISHDA DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINING O'RNI. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 1(6), 1187-1191.

29. Бахронов, Ж., & Жуманиязов, И. (2023). Партисипатор бюджетлаштириш ва уни Ўзбекистонда қўллаш долзарблиги. *Science and Education*, 4(2), 1486–1493.

30. Davlatboyeva, M. S. qizi, & Jumaniyazov, I. T. (2023). Yashil byudjetlashtirish va uni O'zbekistonda joriy etish istiqbollari. *Science and Education*, 4(2), 1509–1516.